

Єрмоленко Д. О.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії
та історії держави та права

Сучасна Україна як соціальна держава: досвід та перспективи розвитку

Перехід України до ринку порушив перед нею у сфері соціальної політики низку питань: якою має бути соціальна політика держави за умов ринку, як вона має фінансуватися; чи бере держава на себе функцію соціального захисту прав людини; чи буде держава регулювати розподільчі відносини; чи правомірно перерозподіляти доходи між різними соціальними шарами суспільства через оподаткування, державний бюджет, фінансування соціальних програм; чи повинна держава займатися “вирівнюванням” соціальної нерівності?

Звичайно перехід до ринку пов'язаний з багатьма труднощами, які для України, як і для інших пострадянських держав, виникають через те, що, по-перше, на відміну від східноєвропейських країн, що стали на шлях модернізації, маючи елементи ринку (Польща – переважно приватне сільське господарство; Угорщина – дрібне приватне підприємництво і торгівлю та ін.), ми не мали ні приватної власності, ні біржі, ні цінних паперів, ні людей, які мали б навички діяльності за умов ринкової економіки. По-друге, у нас “колишні” в багатьох випадках залишилися “біля керма”, частково – політичного, частково – економічного, і гальмують перехід до ринку. Звідси, на думку Є. Гончарової, й труднощі соціальної політики¹. Крім того, суспільна свідомість ще не готова до радикальних змін у системі соціального захисту населення, до відмови від деяких соціальних “завоювань”.

Конституцією України нашу державу проголошено суверенною, демократичною, соціальною, правовою (ст. 1). Проголошення України соціальною державою, безумовно, є кроком вперед у розвитку української державності, однак, як справедливо відмічає С. Приходько, воно ще не означає, що держава дійсно є соціальною, а лише свідчить про наміри держави та спрямування її соціальної політики².

Таким чином, можна зробити висновок, що приведені вище положення Конституції можна розцінювати лише як програмну установку, оскільки в нинішніх умовах держава не має ні довготривалої соціальної політики, ні стабільної економіки, ні інших умов для повноцінного здійснення соціальної функції. Однак розвиток соціальної державності – єдино можливий шлях для вільного суспільства, яким прагне стати Україна. Тому важливо звернути увагу на причини неблагополуччя із здійсненням соціальних аспектів державності і спробувати визначити способи їх подолання.

На думку О. Лукашевої, передусім, потрібно згадати відмінність умов, в яких відбувалося формування соціальної державності в розвинених капіталістичних державах, з одного боку, і умови, в яких висувається задача формування соціальної державності в країнах колишнього СРСР.

Питання про соціальні функції виникло на Заході вже в ситуації правової державності, що міцно затвердилася, коли період агресивного “первинного накопичення” змінився ринком, зрештою, діючим у межах права. Як стверджує О. Лукашева, визнання соціальності держави, яке неминує пов'язане і з визнанням певного впливу держави на економічні процеси, не могло в цих обставинах

¹ Політологія: Навч. посіб. для вуз. – Харків, 1998. – С. 563.

² Приходько С. Держава і соціальний захист громадян // Право України. 1999. № 9. С. 23.

перейти межі права і привести до застосування адміністративно-командних методів регулювання економіки. Використання гнучкої економічної політики і постійний пошук балансу між економічною свободою і здійсненням соціальної функції став основним способом здійснення соціального призначення держави¹.

Задача формування соціальної державності висувалася в Україні в умовах, коли вона не знайшла опори в праві, в правах людини. Виникла ситуація, при якій соціальна держава розглядається не як новий етап розвитку правової держави, що є слідством отримання останнім чітких правових характеристик, що нормалізують і упорядковують життя людей, а в обстановці правовий розрегульованості і нестабільності, правового нігілізму, неповаги до прав індивідів. Це привело до хижацьких способів «первинного накопичення», несумісних з правом, активного вторгнення в сферу економіки мафіозних структур і корумпованих чиновників.

Реформування економіки не привело до розділення власності і влади, не створило «середнього класу» власників. Стихійна нерегульована приватизація партійно-державної власності, що вийшла з-під контролю держави, приводить до перетворення колишніх державних монополій в монополії корпоративного типу. Реальна конкуренція відсутня. Це веде до концентрації величезних багатств в руках невеликих груп людей і до зубожіння значної частини населення. Перекося в демонополізації і приватизації не тільки відсувають питання про вирівнювання нерівностей, але і ведуть до порушення початкового принципу «рівних можливостей». Ідея рівності і автономії індивідів порушена на старті нових економічних процесів. Прав В. Радаєв, кажучи: «чи можемо ми з упевненістю говорити про зростаючу автономію індивіда, якщо переважна більшість цих індивідів не володіє ні гарантованими в достатній мірі правами власності, ні самої цією власністю в скільки-небудь пристойних розмірах»².

Питання про соціальну державність виникло на Заході тоді, коли був створений могутній економічний потенціал, що дозволяє здійснювати заходи по перерозподілу прибутків, не ущемляючи істотно свободи і автономії власників. Реакцією на будь-яке економічне неблагополуччя (падіння виробництва, стагнація економіки) було неминуче скорочення соціальних витрат. Отже, «накопичення народного багатства» - неодмінна умова реальності здійснення соціальної функції держави.

Такі умови в нашій країні відсутні. Після виходу України з складу СРСР, який спричинив розрив економічних зв'язків, що існували, сталося різке падіння виробництва. Багато які підприємства не змогли перебудуватися відповідно до жорстких вимог ринку і припинили своє існування. Погіршилося положення товаровиробників, багато які підприємства стали банкрутами. Інвестиційний потенціал зростає слабо. Держава має величезні зовнішні борги. Збільшилося безробіття. Державна скарбниця пуста, тому в державному секторі, особливо в бюджетних установах, заробітна плата низька, вона не забезпечує прожиткового мінімуму. І навіть ці виплати затримуються. У держави утворилася заборгованість по заробітній платі. Все це відбувається на фоні інфляції і зростання цін, а індексація заробітної плати і соціальних посібників різко відстає від цих процесів. Відбувається падіння прибутків основної маси населення.

Формування соціальної державності в західному світі здійснювалося в розвиненому громадському суспільстві, яке створює умови з метою рішення задач, необхідних для гармонізації суспільних відносин, запобігання катаклізмам і різкому протиробству. Зріле громадське суспільство краще сприймає ідеї співчуття, добродійності, турботи про соціально незахищених людей. Незважаючи на принцип індивідуалізму, що культивується в буржуазному суспільстві, турбота про бідних і соціальні програми боротьби з бідністю сприймаються як природна і обов'язкова функція уряду³.

Сьогодні українське законодавство в соціальній сфері, на думку більшості вчених-юристів, відповідає світовим стандартам, вони, провівши ретельний аналіз прийшли до висновку, що в Конституції

¹ *Общая теория прав человека. М., Изд. НОРМА, 1996. С. 120.*

² *Радаев В.Р. В борьбе двух утопий // Вопросы философии. 1992. № 4. С. 7.*

³ *Общая теория прав человека. М., Изд. НОРМА, 1996. С. 121-123.*

України та законах України досить детально і різнобічно відображені гарантії щодо соціального розвитку держави, забезпечення її населення. Але крім проголошення, як справедливо відмічає В. Савченко, необхідно їх організаційне впровадження та фінансове забезпечення, а також стабільні прояви законопослушності у населення. Так якраз у цих питаннях у нас далеко не все гаразд. Розглянемо ситуацію за даними трьох складових.

Організаційне впровадження. У державі значна кількість законів щодо соціального захисту та соціально-економічного розвитку носить декларативний характер. Їх прийняли, щоб показати роботу відповідних державних служб та Верховної Ради, “відрапортувати” світовій спільноті щодо зрушень у цьому напрямку. Ніякого механізму відпрацювання законодавчих актів на всіх рівнях і у всіх сферах не існує, контроль за їх дією із застосуванням відповідних санкцій та коригуючих важелів відсутній.

С. Бьорк писав: “справа теоретика-філософа – вказати істинні цілі держави, справа ж політика-практика – це знайти відповідні засоби для досягнення цих цілей і успішно користуватися цими засобами”¹.

Дійсно, як справедливо підкреслює В. Копейчиков, в процесі перекладу на мову практики, надання правам людини форми закону загальнолюдські цінності часто вступають у протиріччя з класовими інтересами, а ще частіше – з невиправданим, егоїстичним трактуванням загальнолюдських і класових цілей і інтересів².

Фінансове забезпечення. Воно знаходиться на вкрай низькому рівні. З одного боку, цьому сприяє високий ступінь популізму, бажання сподобатись всьому населенню, а особливо своїм виборцям, членів вищого законодавчого органу. Тому досить часто у законах зафіксовані підвищені вимоги щодо нормативів по соціальному захисту та соціальній сфері. Вони відповідають світовим стандартам, але дуже далекі від реальності сьогодення в Україні. Це вже інший бік – наповненість бюджету як основної складової забезпечення соціального захисту дуже низька. Сам бюджет приймається неприпустимо пізно і відразу ж не виконується у доходній частині. Від цього страждає частина витратна. Ситуація ускладнюється непередбачуваністю реального ступеня забезпечення пільг від вимушеного перерозподілу бюджету протягом року внаслідок вищеназваного його невиконання.

Думку про залежність соціально-економічних прав від економічних ресурсів спробувала спростувати в наш час А. Хеллер. Вона вважає, що в кожній категорії є такі права, як наприклад право людини на життя, свободу та особисту недоторканість, з одного боку, і право на рівну винагороду за працю рівної цінності – з іншого, які не залежать від рівня добробуту суспільства³. Разом з тим їй не вдалося заперечити той факт, що реалізація переважної більшості прав соціально-економічних прав перебуває у безпосередній залежності від стану економіки тієї чи іншої країни. На цій обставині акцентує увагу А.П. Засць, коли пише, що, наприклад, громадяни України часто не спроможні захистити свої соціально-економічні права в судовому порядку, оскільки відсутні економічні умови реалізації таких прав⁴.

Законопослушність населення. Різке, несподіване і невмотивоване падіння рівня життя людей, їх зневіра у обіцянки та декларації владних структур призвели до повної втрати населенням поваги до законодавчих та інших нормативних актів. У людей визріло розуміння того, що їм ніхто не допоможе і їх ніхто не захистить. Треба сподіватись тільки на себе і виживати, хто як може. Сьогодні така позиція знайшла свій прояв у масовій несплаті податків та комунальних платежів, задіяні у сфері тіньової економіки, тихому (в більшості випадків) саботажі рішень, що приймається на всіх рівнях влади⁵.

¹ Василенко И.А. *Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия. Учеб. пособие.* – М.: Изд. корпорация Логос, 1998. – С. 23.

² Копейчиков В.В. *Социальные реальности и права человека // Права человека в истории человечества и в современном мире / Отв. ред. Е.А. Лукашева.* – М.: ИГП АН СССР, 1989. – С. 46.

³ Хеллер А. *Свобода как высшая идея / Реф. Попова А.П. // РЖ: Обществ. науки за рубежом.* – М.: АН СССР ИНИОН, 1990. – №4. – С.26. (Сер. 4. Государство и право).

⁴ Засць А.П. *Правова держава в контексті новітнього українського досвіду.* – К: Парламентське вид-во, 1999. – С. 112.

⁵ Савченко В. *Шляхи оптимізації забезпечення соціального захисту населення держави і регіону. Соціальний захист 1998.* 6. С.37-45.